

УДК 316.334:7

Г.Ю. СУРМІНА

ПРОБЛЕМНИЙ КОМПЛЕКС СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ТЕАТРУ ОПЕРИ ТА БАЛЕТУ ЯК СОЦІАЛЬНОГО ІНСТИТУТУ

У статті розглянуто застосування теорії соціального інституту й проблемного підходу до театру опери та балету, виявлено комплекс проблем, вирішення яких визначає основні напрями його розвитку.

Ключові слова: *соціальний інститут, театр як соціальний інститут, театр опери та балету як соціальний інститут, проблема, проблема театру опери та балету як соціального інституту.*

Театр опери та балету, на перший погляд, являє собою винятково стабільний та успішний інститут культури й мистецтва, який відіграє значну роль у духовній сфері українського суспільства. Однак ретельний аналіз свідчить, що він має значний комплекс проблем, на яких акцентують увагу не лише дослідники театру, а й театральні діячі.

Ступінь вивченості проблем театру є нерівномірним. Найбільш осмислені естетико-культурні проблеми театру як такого. Історія досліджень сходить до Ф.А. Степуна (1884–1965), російського філософа, письменника, літературного критика, який у праці “Основні проблеми театру” писав про три основні життєві позиції акторів театру: міщанську, що віддає перевагу зовнішньому і внутрішньому комфорту; містичну, що прагне до злиття з божеством і відмовляється від творчості та свободи; художню, яка намагається досягти динамічного поєднання життя й творчості. У творах філософа та мислителя, теоретика європейської культури й мистецтва М.М. Бахтіна (1895–1975) велике місце посідають проблеми театру та драматургії, філософії сценічного мистецтва в цілому; проблеми театральної естетики й філософії театру, інтерпретації ідей “театральності”, загальнокультурні універсалиї – метафори “світ – театр”, які стали особливо популярними в наш час. Письменник і філософ Вяч. І. Іванов (1866–1949), осмислював кризу театру як процес, у якому “об’єктивна драма поступається місцем суб’єктивній; її личини стають масками її творця; її предметом слугує його особистість, його душевна доля” [3].

Що стосується соціальних проблем театру й сучасного українського зокрема, то вони осмислені дуже поверхово. Найчастіше вони зводяться до низької заробітної плати, творчої кризи, що назріває, конфліктів у колективах, відсутності творчої програми, вузькості репертуарних рамок. Але головна проблема театру, пов’язана з його трансформацією на пострадянському просторі як соціально-культурного інституту, адаптацією до нових соціально-історичних умов постіндустріальної цивілізації, повноти реалізації соціальних функцій залишається без серйозного осмислення.

Основний обсяг масиву публікацій з театральної проблематики становлять праці, присвячені проблемам драматичного театру. Серед проблем театрів різних жанрів, на жаль, проблеми театру опери та балету системно не описані, немає аналізу з погляду можливості й перспектив їх розвитку. А без ретельного їх опису неможливе вироблення способів вирішення цих проблем, забезпечення сталого розвитку театру шляхом розробки та реалізації відповідного програмного забезпечення.

Причини недостатньої рефлексії проблем театру опери та балету дуже різноманітні. Це пов'язано, перш за все, з тим, що цей театр з радянських часів і досі сприймається як інститут, що перебуває на вершині благополуччя. Крім того, блиск класичного мистецтва просто затуляє справжню складність театального життя. Це помітив щодо драматичних театрів відомий російський актор О. Калягін: «Проблем у театрі щодня стає все більше й більше. Але бачать їх тільки ті, хто всередині театру. А ззовні все чудово. Фестивалів безліч, і наших російських, і міжнародних. І призи, і премії, і нагороди! Але це як виставкова експозиція, як гарний фасад, за яким все по-іншому, зовсім не святково. У нашому буденному житті багато гірких сліз і зовсім мало веселощів. Ситуація складна, і нам самим без втручання влади не впоратися. Досі не вироблено розумної, нехай навіть приблизної політики розвитку театального мистецтва. Наприклад, у кіно, я вважаю, якісь перші кроки вже зроблені – створений Фонд підтримки кінематографії і вже шість російських кінокомпаній отримують фінансування. Як це буде працювати, ще невідомо, але рух вже намічено» [4].

Проблеми театрів найкраще розуміють, точніше, відчувають, самі їх працівники. Однак тексти, присвячені театрам, які ними просуюються в засобах масової інформації у вигляді статей і виступів в Інтернет-мережі, є емоційними сплесками не раціональної, а чуттєвої енергії. Наприклад, Д. Некрасов пише так: «Що таке театр ... Дурне питання! Звичайно, театр – це диво, що народжується на наших очах. Це свято, що залишає слід у нашій душі надовго, а іноді й на все життя. Театр – це вчитель, не дарма ж Гоголь назвав його “кафедрою, з якою можна сказати світу багато добра”. Театр – це і дзеркало, що відбиває наше життя. Це, як казав Маяковський, і “збільшувальне скло, що наближає до нашого ока найбільш важливе і потрібне”. Це й відблиск далекої мрії, як стверджували символісти. Це чарівний світ фантазії та казки. Театр усюди з нами, і в нас, правильно сказав Шекспір: “Весь світ – театр, і люди в ньому актори”. Це істини, що дісталися нам від минулих часів. Але є істини інші. Раніше театр мав високе суспільне значення, вистави ставали фактами нашого особистого життя. Сьогодні він – скоріше, розвага для народу. Непотрібний уряду тягар. Ось і стурбована наша верховна влада проблемою однією: як би скоротити кількість театрів, залишити тільки ті колективи, які вважаються російським надбанням. А решта – на самовиживання, нехай самі заробляють на постановки, – це при тому, що квитки в периферійні театри коштують дешево, інакше глядача не залучити, а міська влада тим часом нові ціни за оренду приміщень і “комуналку” накручує. І тоді підуть театри в небуття, поступ-

ляться своїми будівлями під те, що дає великий прибуток – під ресторани, клуби для багатих чи казино! Ось і б'ють на сполох театральні діячі. Ось і заграють з глядачами, задовольняючи найменш вибагливі смаки, – хоч ви не покиньте нас у важкий час!» [5]. У цьому тексті крізь емоції дуже відчутний контекст саме соціальних проблем театру: його самовиживання, деформації театрального мистецтва, долі акторів тощо.

Метою статі є побудова цілісного опису комплексу соціальних проблем театру опери та балету.

Проведений аналіз свідчить, що проблемний комплекс театру опери та балету включає в себе такі складові:

1. Найбільш актуальною є проблема соціальної значущості театрів, їх ролі в суспільстві. Особливо істотними є проблеми ролі театру в соціумі, його статусу, виконуваних функцій. Театр опери та балету втратив монополю високий статус, який він мав у СРСР, коли перебував на самому Олімпі мистецтва, отримував максимальну підтримку з боку держави. Проте він пережив складні для себе часи й залишається поки найбільш розвинутим типом театру, гідним інститутом сфери культури, який витримав випробування бідністю та кризами. Але статус його значно знизився, суспільна значущість впала.

2. Важко переоцінити роль ціннісного змісту діяльності театрів, їх духовності. Не можна не погодитися з такими положеннями, сформульованими на одному із сайтів Інтернету: «Театр – це величезна онтологічна й психологічна лабораторія. У театрі можна змодельовати будь-які відносини: особисті, соціальні, історичні й метафізичні. Театр узагалі починався як ініціативний. І давньогрецький демократичний уряд доплачував за його відвідування, піклуючись про психологічне здоров'я громадян. У цьому контексті сьогодні може бути дуже цікавий експеримент у сфері *performatens*, якщо його основною метою зробити залучення глядача в процес... Безумовно, театр може бути яким завгодно, тільки не нудним. Яскравість виражальних засобів, нестримність фантазії – те, що театр може й повинен собі дозволити. Але не епатаж з роздяганням, вульгарщиною, лихослів'ям, просто цинізм і брак культури. У всі часи Театр був Храмом. Ні вар'єте, ні кабаре, ні клуб, ні трактир – це інші установи. У театр хочеться повернути планку. А зробити це можна, тільки якщо в театр повернути Бога. Мова не про релігійне в театрі, а про театр, що має свою вертикаль. Перефразовуючи Достоєвського: Якщо Бог є, тоді не все дозволено. Коли є це внутрішнє відчуття висоти, тоді і тіло на сцені стає не голим, а оголеним, тоді сцені служать, а не на роботу ходять, тоді з нею треба мати внутрішнє право говорити – віщати, а не “бризкати слиною” до десятого ряду. Для цього, має сенс не впихати Гамлета в своє ніяке “Я”, а доростити своє “Я” до рівня Гамлета. Тоді сучасний театр має шанс повернути свій сакральний образ світу, Всесвіту і людини...» [9].

Ціннісний зміст театрів опери та балету відрізняється тим, що вони спочатку виступають хранителями високої духовності й художності. А коли мужність заміщається сексуальністю або гомосексуальністю, любов –

демонстрацією техніки, а професійна оперна арія або балетна партія – непрофесійними діями десантованих за хабар у театральну трупу акторів, то неминуче відбувається обвалення цих цінностей, накопичених багатьма поколіннями режисерів, педагогів та акторів.

Ключовими є проблеми творчих досягнень театального колективу, рівня художньої цінності театральних вистав, повноти репертуару.

Дуже різноманітні творчі проблеми театрів. Серед них найбільш гострими є страх перед сучасністю; розуміння глядачами мови, образів, символів театру, художнього оформлення, конструювання вистави; створення театальної атмосфери. Недостатньо досліджені концептуальні проблеми сучасного театального процесу, музики, сценографії, результату. Актуальним є назрівання творчої кризи в деяких театральних колективах, коли немає послідовної творчої програми, дуже звужені репертуарні рамки.

3. Важливою проблемою театрів виступає проблема їх реформування. При цьому сама реформа театрів розуміється дуже неоднозначно: від підвищення опіки театрів з боку держави до повної свободи як у творчій, так і в економічній діяльності.

4. Особливо гострі проблеми соціально-економічного становища театрів і театральних працівників. Ці проблеми свідчать про складне матеріальне становище театрів на пострадянському просторі. Підкреслимо, становище театрів опери та балету не є найгіршим порівняно з театрами інших спеціалізацій. Однак і тут заробітна плата акторів залишається низькою. Чітко відчувається нестача ресурсів для розвитку: підготовки нових вистав, шиття нових костюмів, підготовки нових декорацій тощо.

Так, В. Фокін називає такі проблеми, як: фінансування театрів у цілому й нових вистав зокрема, театальної реформи, низької якості вистав, проблеми вписування театру в нові економічні умови, меценатства, пошуку можливостей заробити, дисципліни акторів, розвитку художньої свідомості та культури [8].

Прибутковість театру є проблемою, яку абсолютно неможливо вирішити навіть для найбільш успішних театрів. Як зазначає О. Рубінштейн в інтерв'ю Г. Заславському, “прибутковим може бути не театр, а тільки якась конкретна вистава на певному відрізку часу” [2]. Тому без державної підтримки театри не можуть існувати. Суперечити можна тільки про ступінь цієї підтримки.

Дуже гострою є необхідність підтримки держави у вирішенні хоча б найбільш гострих матеріально-фінансових проблем театрів. Прикладом цього є намічена Урядом України допомога Одеському національному академічному театру опери та балету. Під час зустрічі з трудовим колективом театру Прем'єр-міністр М. Азаров високо оцінив рівень реконструкції всевітньо відомої будівлі театру, вислухав артистів трупи. Прямо на місці Глава Уряду прийняв рішення про вирішення вказаних ними проблем. Зокрема, Прем'єр-міністр доручив виділити 5 млн грн на модернізацію й реконструкцію виробничого комбінату театального реквізиту, ввести в дію повний штатний розклад академічного театру, що дасть змогу творчому

колективу значно розширити та вдосконалити репертуар. М. Азаров також доручив опрацювати питання отримання гранту на музичні інструменти. В Одеському національному академічному театрі опери та балету реалізуються п'ять кроків назустріч опері: за два роки штат театру збільшать на 129 осіб – в оркестр, хор і балет (70 артистів уже взяли на роботу); відкриють міжнародний музичний фестиваль оперного та балетного мистецтва (буде проходити раз на два роки, починаючи з 2012 р.); знімуть художньо-документальний фільм про історію театру; організовуватимуть регулярні гастролі трупи та участь у міжнародних фестивалях; проведуть капітальний ремонт творчих майстерень, закуплять спецавтотранспорт та обладнання для сценічних ефектів [7].

Подібна підтримка необхідна й усім іншим театрам опери та балету. Принципово важливо, щоб вона мала системний і запобіжний характер, тобто передбачалася державна допомога театрам опери та балету на підставі моніторингу їх стану за спеціально розробленою системою показників відповідно до принципів усебічності й своєчасності підтримки.

Проблема державної підтримки театрів не зводиться до разових актів їх фінансування для вирішення нагальних питань матеріального забезпечення. Вона повинна мати системний характер. Прикладом цього є рішення Уряду Російської Федерації про впровадження системи грантової підтримки театральних організацій, розробку комплексу заходів з розвитку гастрольної діяльності, вдосконалення матеріально-технічної бази закладів культури. Одне з доручень керівництва країни – це розробка регіональних концепцій розвитку театральної справи з орієнтацією на розробку такої програми, яка повинна містити чіткий план дій з визначенням того, що необхідно робити для кожного театру, включаючи визначення кількості службових квартир.

5. Досить значущою є проблема застарілості нормативно-правового регулювання як відносин театру із суспільством, так і внутрішнього його життя. Театр має свій статут, затверджений засновником спільно з колективом театру, в якому визначається назва театру, його місцезнаходження, органи управління та контролю, види діяльності, порядок фінансування, формування й витрачання його фондів, умови реорганізації та ліквідації театру. Статут може передбачати інші види діяльності, здійснювані театром, які сприяють поліпшенню умов для творчості, економічного стимулювання праці, соціальної захищеності працівників і зміцнення його матеріально-технічної бази. Проблемою театру є моральне старіння театральних статутів, які мають значною мірою ритуальний характер, не забезпечують ефективного регулювання життя театру.

6. Спостерігається ускладнення кадрової проблеми. У театрах не вистачає талановитих виконавців. Сталося загальне “посіріння” солістів, спостерігається зниження якості виконавського мистецтва хору та оркестру. Основна причина пов'язана зі значним відтоком акторів за кордон. Позначається й набрав сили процес депрофесіоналізації як результат кризи професійній акторської освіти, зниження її стандартів, появи сурогатних форм професійної підготовки. Нерідко в театрах відчувається дефіцит керівних кадрів: немає гарних режисерів, художніх керівників, балетмейстерів, менеджерів.

7. Змінюється соціальна база театру в суспільстві, масштаб його публіки, різноманіття виконуваних у суспільстві функцій. Соціальна база театру опери та балету значно звужується через подорожання театральних квитків, зняття примусу на відвідування театрів, спостерігаються реальні труднощі реалізації соціалізаторської, творчої та інших функцій. Водночас відбувається розширення театральної публіки за рахунок національних і зарубіжних гастролей. Сама гастрольна діяльність театрів недостатньо відрегульована й унормована. При цьому одні театри гастролують досить багато, а інші просто не мають репертуару, щоб виїхати з ним за межі свого міста. Більше того, театри, що мало гастролують, виявляються часто закритими для гастролей на своїй сцені для успішних колег. Це значною мірою сприяє не тільки консервуванню творчого застою, а й наростанню кризових процесів.

Недостатньо дослідженою є проблема підготовленості театральної публіки, низький рівень засвоєння нею театральної культури. Спостерігається падіння інтересу до театру, що досить часто стимулює творчі пошуки театральних колективів, розвиток репертуару. Леонід Андреев справедливо зазначав: “Гине не тільки театр – гине й публіка (розумію театральну публіку, яка вміє сприймати театральні враження). Хто з них кого тягне в яму: театр публіку чи навпаки, – важко сказати, та й неважливо в цьому випадку. Нехай це буде взаємодія” [1].

Сьогодні, у період театральних реформ, вивчення репертуару театрів країни – одна з головних проблем соціології театрального мистецтва. З одного боку, театри ніяк не захищені матеріально, і їм нічого не залишається, як тільки йти на повіді в публіки, з іншого – на театрах продовжує лежати відповідальність і за виховання художнього смаку глядачів, і за освіту, і за створення моральних ідеалів і формування соціальних норм поведінки. Театр – це певний тип інституційної ігрової поведінки. Звідси виростає проблема труднощів формування віри в глядача в достовірність сценічних подій, а також цінностей і смислів дії героїв. Протягом останніх 20 років відбувалися складні процеси спаду та зростання інтересу глядачів до постановок театру опери та балету. У цілому відбулися звуження й відносна стабілізація художнього ринку, підвищилася якість попиту та пропозиції на сценічні видовища. Це неминуче підштовхує театр до інституціонального саморозвитку.

8. Щодо театрів опери та балету виявляє себе також проблема соціальної справедливості, одним із параметрів якої є доступність театрів для різних соціальних верств суспільства, перш за все, для дітей, зокрема з дитячих будинків та інтернатів, з малозабезпечених сімей. За ціною квитків театри опери та балету невблаганно дрейфують у бік благополучних соціальних верств українського суспільства.

9. Болючою є проблема корупції в театрах опери та балету. Розвиваються різні форми хабарництва: хабарі за займану посаду, категорію, виконання і невиконання ролей. Корупція виступає однією з причин депрофесіоналізації театрів, руйнування сприятливої для творчості соціально-психологічної атмосфери, зниження життєвого рівня акторів і в кінцевому підсумку зниження якості вистав. В інституті театру відсутні механізми

протидії корупції, не вистачає відкритості в діяльності адміністрації, її доступності, контролю з боку громадськості, органів місцевого самоврядування та державного управління, передусім, з боку Міністерства культури. Сприяє корупції відсутність чіткості в нормах і процедурах, особливо при визначенні кваліфікацій та присвоєння звань акторам.

10. Особливо у зв'язку з гастрольною діяльністю актуалізується проблема неефективності театрального менеджменту, яка включає недостатню розвинутість, інституційну й кадрову незабезпеченість управління театрами в аспекті реалізації їх функцій. Проблема тут не тільки у власне театральному менеджменті, а й у включенні театру в менеджмент державних і муніципальних структур. Не можна не погодитися з О. Калягіним у тому, що “доля театру залежить від волі людини, поставленого керувати містом, краєм, областю, залежить від її бажань, розуміння, уподобань, але так не може бути” [4]. Управління театрами має бути не суб'єктивним, залежним від особистості чиновника, а інституційним.

11. Щодня загострюється проблема майбутнього театру. Мова йде не про те, що він перестане існувати й загине як соціально-культурний інститут, а про те, наскільки успішно він може подолати сформований проблемний комплекс. Неабиякою мірою це залежить від моделі театру: як репертуарний театр, театр-дім, театр-виробництво, театр як дозвільна організація з обслуговування населення. М. Карбаускіс* на запитання журналіста: “Що ви будете будувати, театр-дім, театр-виробництво?” дав таку відповідь: “Сучасний масштабний театр – це завжди театр-виробництво, добре, якщо він ще й дім. У контексті розмов про сучасний репертуарний театр у мене є своя особиста думка. Театр значущий тим, що в ньому ще живе драматичне мистецтво. Це не постдраматичне, а драматичне в класичному розумінні” [6].

Важливо й те, що багато діячів театру вважають, що вже найближчим часом театри стануть більш автономними установами й будуть змушені перетворитися на чисто розважальні заклади з мистецтвом розваги. Це загрожує втратою їх функції соціалізації, громадянської спрямованості.

Висновки. Як висновок можна використовувати синтез висловлювань відомих сучасних акторів і філософів минулого. Оптимістично звучить висновок О. Калягіна: “У нашого театру є ця сила подолання, воля до виживання, саморозвитку, самовідродження. Театр вічний, як саме життя, його не можна остаточно знищити. Так, він скочується на ширвжиток, його викидають в індустрію розваг, але десь у цей же час робляться художні відкриття. Мені здається, нам рано оголошувати про своє банкрутство. У нашій країні досі люблять театр” [4]. Філософ Вяч. І. Іванов зазначав: «Дві умови, здійснення яких необхідно для радикального вирішення проблеми театру, – яка саме тому, що не допускає іншого вирішення – вирішення за допомогою мистецтва тільки і в межах тільки мистецтва, – воістину є центральним осередком культурно-історичної революції, нами пережитої.

---

* Відомий режисер, лауреат премії Станіславського, успішно працював в “Табакерці”, РАМТ, МХТ імені Чехова, нещодавно був призначений художнім керівником Московського академічного театру імені Маяковського.

Мистецтво безсиле створити хор; але життя може. Ця постановка питання проводить межу, що розділяє “місце свято” у сфері театральної проблеми як моменту культурно-історичної революції від суто естетичних шукань реформи театру» [3]. Синтез цих двох позицій змушує вбачати джерелом вирішення проблем театру не стільки навколишнє соціальне середовище, скільки сам театр з його мистецтвом.

Список використаної літератури

1. Андреев Л. Письма о театре. Очерки и фельетоны [Электронный ресурс] / Л. Андреев. – Режим доступа: andreev.org.ru/biblio/Ocherki_Fel/pisma1.html.
2. Заславский Г. Человек, который придумал все театральные реформы [Электронный ресурс] / Г. Заславский. – Режим доступа: http://www.ng.ru/ideas/2000-09-20/8_man.html#.
3. Иванов В.И. Экскурс о кризисе театра [Электронный ресурс] / В.И. Иванов. – Брюссель, 1974. – Т. 2. – С. 215–218. – Режим доступа: http://www.rvb.ru/ivanov/vol2/01text/01papers/2_012.
4. Карась А. Из жизни в театр переходя Александр Калягин размышляет о том, что стоит за последними скандалами в театрах / А. Карась // Российская газета. – Федеральный выпуск. – № 5142 (63).
5. Nekrasov D. [Электронный ресурс] / D. Nekrasov. – Режим доступа: <http://my.mail.ru/community/tarateatral/45f5c579842ef23f>.
6. Суранова М. Сегодня Театр Маяковского – это одна огромная нерешенная проблема [Электронный ресурс] / М. Суранова. – Режим доступа: <http://www.newizv.ru/culture/2011-06-02/145540-rezhisser-mindaugas-karbauskis.html>.
7. В Одесской опере устроят грандиозный фестиваль и наберут новых актеров [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.segodnya.ua/news/14256222.html>.
8. Фокин В. За каким театром будущее [Электронный ресурс] / В. Фокин. – Режим доступа: <http://slon.ru/blogs/solomonov/post/311230/>.
9. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vozduhlada.ru/statii/problemy-teatra.htm>.

Стаття надійшла до редакції 6 серпня 2012 р.

Сурмина А.Ю. Проблемный комплекс современного украинского театра оперы и балета как социального института

В статье рассматривается применение теории социального института и проблемного подхода к театру оперы и балета, выявляется комплекс проблем, разрешение которых определяет основные направления его развития.

Ключевые слова: *социальный институт, театр как социальный институт, театр оперы и балета как социальный институт, проблема, проблема театра оперы и балета как социального института.*

Surminaa Yu. The Problem complex of the modern Ukrainian the aterofoperaandballetas a social institute

In the article examined applications of theory of social institute and problem going near the theater of opera and ballet, the complex of his problems permission of which determines basic directions of his development comes to light.

Key words: *social institute, theater a ssocial institute, theate rof opera and ballet a ssocial institute, problem, problem of the aterofopera and balletas social.*